

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSİYALAR VAZIRLIGI**

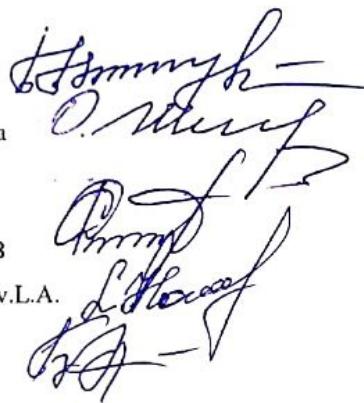
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

**09.00.03 – “Falsafa tarixi”
ixtisoslik fanidan kirish imtihoni
DASTURI VA BAHOLASH MEZONI**

Buxoro – 2023

Tuzuvchilar: F.f.d., prof. B.B.Namozov
F.f.d., dotsent. O.T.SHaripova

Taqrizchilar: F.f.f.d.(PhD), Dehqonov.B.B
F.f.f.d.(PhD), dotsent. Xaitov.L.A.
F.f.f.d.(PhD), Qo'ziev. N.A.

Dastur Tarix va yuridik fakultetining 2023 yil 7 oktyabrdagi № 3 sonli
Kengash yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlashga tavsiya etilgan.

Annotatsiya

09.00.03. - Falsafa tarixi insoniyat falsafiy tafakkurining shakllanishi, rivojlanishi, xususiyatlari va mohiyatini har bir davrning moddiy va ma'naviy, ijtimoiy sharoitdan kelib chiqqan holda o'rganadigan va muhim xulosalar beradigan jabhasidir. Falsafiy fikr taraqqiyoti jarayonini yaxlit tarzda tasavvur qila olish ayni paytda turli xil falsafiy oqimlar, yo'nalishlar, ta'limotlarning mohiyatini tushunib etishi, ularning ilmiyqadr-qimmati va bugungi kun uchun ahamiyatini to'g'ri baholay olish zaruratidir.

Falsafa tarixi insoniyat taraqqiyotining qonuniy natijasi va jamiyat rivojlanishining ma'naviy mezoni sifatida. Falsafiy tafakkurning ijtimoiy muhit maxsusи ekanligi. Falsafa tarixining rivojlanish bosqichlari. Falsafa tarixi falsafiy dunyoqarashning asosiy xususiyatlarini belgilovchi tamoyil sifatida. Falsafiy dunyoqarashlar va yirik falsafiy maktablar. Falsafiy dunyoqarashning tarixiylik tamoyili jamiyatning o'tmish dunyoqarashlari tarixidan iboratligi va o'zliksiz rivojlanishi. G'arb va SHarq falsafasi uning rivojlanish bosqichlari va munosabatlarining qiyosiy tahlili. Qadimgi davr falsafasi. Sokrat, Fales, Demokrit, Geraklit, Platon, Arrestel va boshqalarning falsafiy qarashlari. Sofistlar, Ipikurizm, Stoyiklar, Neoplatanizm, Melet maktablari. O'rta asrlar yangi davr, O'yg'onish davri, Eng yangi davr va zamonaviy falsafalarning tasnifi. Falsafiy dunyoqarashlarning tarbiyaviy vazifalari.

KIRISH

Hozirgi kunda madaniy rivojanishda milliy ma'naviy meroesimizni chuoq o'zishchitish, boshqa xalqlar, mamlakatlar madaniyatni fani, falsafasi yuuqularidan bahramand bo'lish va shu alosda milliy madaniyatning umumiyahon madaniyatining yuqular bilan doinio boyib borishiga erishish niroyada muhimdir. Ozbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev ta'kidlagantardik. Mustaqillik yillarda xalqimizning qadimiy tarixiy va boy madaniyatini tiklash, buyuk allomalarimiz, aziz – avlyolarimizning ilmiy, diniy va ma'naviy meroesini har temolla chuoq o'reganish va targ'ib etish mukaddas qadamjolarini oboq qilish, yosh avlodni ularning ergu an'analar rubida tahriflash boshchicha o'rganishda oshnildi va izchil davom ettilinmoqda.

Falsafa tarixini doktorant va tadqiqotchilarga o'qitishidan maqsad ularda falsafaning kelib chiqishi, evolyusiyasi, bugungi holati, insoniyat hayotiida turgan o'mi to'g'risida chuoq ilmiy tushunchalar hosil qilish, shuningdek, ularda turli xil mifologik, diniy falsafiy oqimlarning kelib chiqishi, rivoji va yo'nalishlari to'g'risida ilmiy xulosalar chiqara oladigan ko'nigma va malikalarni mustashkarinlaشت. falsafiy ta'limotlarni asosli tahsil qilishga inkon beradijan ilmiy dunyoqarashni shakllanishidan iborat. Bu maqsadga erishishda o'tmishdagi mutafakkirlarning asarlari, turli tarxiy mabahalar, xususan, arxiv xujutlari, maxsus adabiyyoltar doktorantlar, tadqiqotchilar ilmiy istlan uchun zanurny nazary asos bo'lib xizmat qilishi kerak. Doktorant va tadqiqotchilar ularni ob ektili tarzda tahsil qilishi, to g'ri va bagyoniy ilmiy xulosalar chiqara o'sinti kerak. Dastur to'rt qismidan iborat bo'lib, unda Jahan falsafiy ta'limgatlarning tarxi xududiylar bo'limish va davrashunish assosida berilgan, xususan, har bir qismda malum bir xuddida o'd falsafiy qarashlarning mohiyati davrliylik assosida bayon qilingan.

Oadingi YU'nonistonda falsafaning shakllanishi va rivojanishi

Ioniya falsafasi, Qadingi YU'nonistonda cr. avv. VI asr o'ratalari - V asr boshida ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyat. Milet maktabi. Fales (625-547 er. avv.) – birinchchi qadingi yunon olimi. Uning matematika va astronomiya rivojiga qo'shgan hissasi. Matematika va deduktiv nazarayi ilmlarning uning dunyoqarashini rassionalizatsiyalashirishdagi ahamiyati. "Suv – birinchi ibtido" konsepiyasining yaratilishi va mohiyati. Fales gilozozimi, uning mifologik tushuvvular bilan bog'iqligi va ularidan farqi. Anaksimandr (er. avv. 610-546 yillardar). Apeyron tushunchasi, uning birinchi ibtido sifatidagi funksiyasi. Dastlabki nomifologik kosmogoniysi. Tabiiy ommiyat, uning ijtimoiy va antropomorf talqini. Anaksimen (er. avv. 588-525 yillardar) ta'limgotning antropologik yo'nalishi. Havedon boshqa suixiyarning yuzaga kelishi, havo va Jon masalanining qo'yilishi. Efesslik Geraklit (er. avv. 544-480 y). Logos tabiiy zaturiyat g'oyasi shakllanishining ifodasi. Geraklit inson va uning ongi, joni haqida. Bilishcha hissiyor va aqning roli to'g'risida. Geraklit dialektikasi: borilqning unumiy oquvchanligi, o'zgaruvchanligi haqidagi qarashlari. Pitagor (er. avv. 580-500 yillardar), uning falsafiy ta'limoti. Ikki pitagorchilarning dunyo-ahloqiy qarashlari. Pitagorchilarning matematika rivojigidi roli, ularning astronomik qarashlari va kosmos haqidagi tasavvurlari. Stereaning xamohangligi (harmoniya) haqidagi ta'limotlari. Sonning borilq ibtidosi sifatida asoslanishi. Pitagorchilarning qaramma-qarashliklar haqidagi ta'limotlari. Elek falsafiy maktabining shakllanishi. Ksenofon (er. avv. 565-473 yillardar) apitropomorf, politistik mifologiyasi va dinni tanqid qilishi. Ksenofon ta'limgotidagi qaramma-qarashlik. Parmen (er. avv. 540-515 y) elej falsafiy maktabining yirik vakili. Parmenidning biliish nazariyasi, uning aql va hissiyor to'g'risidagi qarashlari. Parmenidning fizikaviy va kosmologik qarashlari. Eteyliz Zenon (490-430 y)ning harakat va qoplikka qarshi chiqishi. Zenon aporiyalarining mohiyati, ularning antiq matematika, fizika va mantiqning rivojiga ta'siri. Empedokl (er. avv. 490-430

yillardar)ning borilqning ildizlari haqidagi ta'limoti. Jismlarning zurzachalari, ularning jismlarning paydo bo'lish manbai ekanligi to'g'risidagi qarashlari. Muhabbat va yovuzlik – tabiiy jarayonlarni harakatga keltniuchchi kuchlar sifatida. Anaksagor (er. avv. 500-428)ning falsafiy (gomeometriyalar) va jismlarning yuzaga kelishi, materyyaning yo'q bo'lib ketmasligi. "Nous" (aqil) tabiyyi jarayonlarni harakatga keltniuchchi kuch.

Sofistlar, Suqrot va Suqrot mabablari

Sofistika – er. avv. V-asrning ikkinchi yarmi VI-asrning boshlari yuzaga kelgan rational oqim. Quldonlik demokratiyasining yuqulari va fuqorolarning gumanitar ta'limga chuyojlarining oshishi. Afina – Qadingi YU'nonistondagi ta'lim va madaniyatning markazi. Pullik ta'limning vujudga kelishi. "Sofist" – atamasining paydo bo'lishi. Sofistikaning falsafa tarixidagi o'mi. Zamondoshlari tomonidan sofistikaga baho berish va bu hodsaga yondaishida yuz bergan o'zgarishlar Protagor (er. avv. 480-410 y). Jning bareha mayjudlikning oquvchandagi to'g'risidagi ta'limoti. "Inson – barcha narsalarning mezon" – g'oyasi. Haqiquti tushunishdagi sensualizmi, relativizmi va sub'ekтивizmi. Gongry va uning bilib bo'imaslik va borilqning yo'qligi haqidagi mulohazalar. Sofistilarning diniy skeptitsizmi va miflarni tabiiy talqin qilishi. Sofistilarning katta guruhining ijtimoiy – axloqiy qarashlari. Likafon va Alkidamant insonlar tengligi haqida. Kritiy, Kalifik va Frazimaxlari – demokratiyaning dushmanlari. Kritiy dinolarning kelib chiqishi haqida. Sucrot (er. avv. 470/469-399 y). Jning hayoti va yiodi. Davlat, uning faholiyatiga munosabati. Suqrotning o'limi. Suqrot qarashlari haqida manbalar, ma'umotlar. Suqrot falsafasining antropologik mohiyati. Naturfalsafalarning inkor etilishi va falsafaning hayot tarzi ma'nosida tushunishli. Suqrot "mayevnika" si. Suqrotning axloq haqidagi doktrinasi. Suqotchilar mabablari. Antifen – kinkilar mifikabuning asoschisi. Antisenning sensualizmi va umumiylikning realligini inkor etishi. Sinoopluk Diogen va kiniklarning axloqiy qarashlari. Kiniklarning ellen madaniyat tarixidagi rol. Kuren maktabi. Anisipp, ta'limgot, uning sensualizmi va gedonizmi. Feodor "Xudosiz" haqida. Keyingi davrda kinklarning pessimizmi. Megar maktabi. Evbulid va megarilarning rationalizmi. Evbulid va kirenik Diadoring sofizmi. Sil'pon ta'limgot. Megarilarning mantiqini rivojanitirishdagi rol.

Klassik YU'non falsafasi. Qadingi yunon atomizmi

Aberterlik Demokrit (er. avv. 460-370 y). Atomistik prinsiplarning rivojanishishi. Atomizm – tabiat hodisalarini universal tushunishish principi. Demokrit determinizmini: zanuriyat kategoriyasi va uning sababiyat bilan bog'iqligi. Tasodifiyat sababsizlikning inkor etilishi va «joloiy aralashuv», taqdир sifatida. Demokritning kosmogoniysi. Olamming cheksizligi va ayrim dunyolarning cheklangeanligi, hayotning paydo bo'lishi haqida. Ong to'g'risidagi qarashlari. Uning gnoseologik ta'limoti. Demokritning naturalistik metodologiyasi hamda jamiyat va davlatning kelib chiqishini tushuntirishi. Platon (er. avv. 427-347 y.) hayoti va faoliyatining asosiy qiralari, uning asarlari. Platon falsafasining nazary manbalari. Uning idealizmning gnoseologik ildizlari. G'oyalilar haqidagi ta'limoti. Yaratish muammosi va qarshiliklar haqidagi ta'limotlari. Elek falsafiy maktabining shakllanishi. Platonning ijtimoiyt tarkiblari va xo'bitografa olsish masalalari. Platon dialektikasi sistema sifatida. Platonning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. Jamyatining paydo bo'lishi haqidagi ta'limoti. Platon ta'limgotning sifatida asarlari. O's ustozining «g'oyalari dunyosi» ta'limotiga qarshi chiqishi va uning to'rtta e'tirozi. Aristotel filmlarning tasnifi haqida. Aristotel mantiq'i va uning falsafiy tizimidagi o'mi. Aristotel sabublar va olamning ibridosi xaqida: ta'limot sababning tafsilanishi. Aristotel naturfalsafasi.

Harrakating turli haqida.

Aristotelning gnoseologik ta'limoti, unda sensualizm va apriorizm elementlari. Deduksiya va induksiya o'tasidagi munosabat. Aristotel dialektikasi. Aristotel ta'limotning O'rta asr SHarq falsafasiga ta'siri. Jahon falsafasi tarixida Aristotelning o'rni va roli.

Ellin - Rim davrida antik falsafa

Epikur (milodiy 341-270 y.) va uning Afinada falsafiy maktabni tashkil etishi («Epikur bog'i»). Epikur kanonikasi (qidalar). Sensualizm haqidagi ta'limoti. Epikur etikasi va uning tomonidan gedonizmning tanqid qilinishi. Qadimgi Stoya falsafasi va uning asosiy namoyondalari Kitionlik Zenon (336-264 y) va uning vorislari Kleans (330-323 y) va Xrisipp (280-205 y). Stoitsizmning kinizim bilan bog'liqligi. Falsafiy fanlarning tasnisi. Stoiklarning manitig'i va bishli nazariysi. Skeptitsizmning nazariy manb'aları Relyativizm, skeptitsizmning gnoseologik ildizlari. Elidalik Pirron (er.av. 365-275 y.) skeptitsizmning asoschisi. Baxtli bo'lish imkoniyatining mavjudligi. Timon (320-230) – skeptitsizmning birinchi adabiy namoyondasi. Eramizning I asrida gnostitsizm diniy - falsafiy ta'limotining shakllanishi. Kreatsionizmning panteizm bilan ko'shilishi. Valentin va Vasiliz – gnostitsizmning asoschilari. Neoplatonchilikning asosiy maktablari: Aleksandriya — Rim (eramizning III asr), Suriya (IV asr) va Afina (V asr) maktablari, ularning asosiy namoyondalari. Plotin (203-270 y.)ning falsafiy faoliyati, uning asarlari. Birtlik haqidagi ta'limoti. Nurlanish jarayoni, birlikning ko'payishi va inqirozi. Plotinning antisensualizmi va bilmumlarining mushohadali talqin etilishi, ekstaz xaqidagi ta'limotida Plotinin mistitsizmi. Prokl Afina maktabining asoschisi va neoplatonizmning sistemalashtiruvchisi. Dunyoviy jarayonning triadijal ritti haqidagi ta'limoti. Prokl ta'limoti. Yustinian tomonidan Afina maktabining yopilishi. Antik falsafaning rasman tugallanishi.

Markaziy Osiyoda madaniyat rivoji

Zardushtiylik diniy falsafiy ta'limotining paydo bo'lishi. «Avesto» – zardo'shtiylik ta'limotining yozma manbai. Zardushtiylikning asosiy g'oyalari. Keyingi davrlarda zardushtiylikning mazmuni va shaklining o'zgarishi. Eron va Markaziy Osiyodagi VII asr o'talarida va VIII asr boshlarida arablar istilosidan keyin islomning hukmron dinge aylanishi, zardushtiylarning quvg'in ostiga olinishi. Moniyalar ta'limotining Eronda vujudga kelishi «Moniylik xati» alisbosining yaratilishi. Unga xristianlik va gnostik falsafiy ta'limotlarining ta'siri. Buddaviylik ta'limotining Kushonlar davrida Markaziy Osiyoda paydo bo'lgan yangi dinlardan biriga aylanganligi. Markaziy Osiyoning janubiy qismi bakt davrida buddaviylik diniy-falsafiy oqimning keng tarqalganligi. Bu erda budda ta'limotining yangi oqimlaridan yana bir bo'lgan avayibxasha ta'limotining keng tarqalishi.

Islamning Markaziy Osio va yaqin SHarq mamlaktlariga yoyilishi

VI asr oxiri VII asr boshlarida ya'nii islam dinining vujudga kelishi. Arab qabilalari o'tasidagi markazlashtirishga intilish harakatlari. Islam dini asoslarining muqaddas kitoblar – qur'on va hadislarda bayon etilishi. Qur'onga va boshqa diniy manbalarga asoslangan holda aqidalar va shariat qonunlarining ishlab chiqilishi. Islamning asosiy yo'nalishlari: oqimlari va mahzablar. SHanining mustaqil oqim sifatida VII asr oxiri VIII asming birinchi yarmida shakllanishi, uning maskurasi. SHialar ichida ismoiliylar va karmatlar oqimining vujudga kelishi. Imom Muxammad Mahdi haqidagi ta'limot. Mu'taziliylar (arabcha - ajralib chiqqanlar, uzoqlashganlar) ta'limotining ilk islam ilohiyoti oqimlaridan biri ekanligi, uning xalifalikda rasmiy e'tiqod sifatida tanilishi. Mutavakkil (847-861 y.) davrida bu ta'limotning taqiqlanishi, ilk islomga qarshi bo'lgan oqim vakillari - shialar, xorijiyalar boshqa din ahllari - yaxudiylar, hurcamiyalar qatori muta'ziliylarning ham ta'qib ostiga olinishi. Sufiylik (sufizm, tasavvuf)ning islomdagi falsafiy oqim

sifatida VIII asrda arab mamlakatlarda vujudga kelishi. Sufiyalar tomonidan shaxsiy istakdan voz kechish g'oyasining targ'ib qilinishi. Sufiylikda neoplatonizm ta'limoti. Abu Hamid Muhammad ibn al-G'azzoliy tomonidan tasavvufning ortodoksal islam ta'limoti bilan yaqinlashtirilishi, uning keyinchalik rasmiy ta'limot sifatida tan olinishga yo'l olib berilishi. Movarounnahra sufiylik oqimining YUsuf Xamadoni (XII asr) tariqatida boshlanganligi, keyinchalik unda turli yo'nalishlarning paydo bo'lishi, bu yo'nalishlarni yirik namoyondalari Abdulholiq G'ijduvoniga va Axmad YAssaviylar ta'limotlari. XIII-XIV asrlarda naqshbandiylikning vujudga kelishi.

IX-XII asrlarda YAqin, O'rta SHarq va Markaziy Osiyoda falsafiy fikrlar

IX - XI asrlarda Arab mamlakatlari va Eronda ijtimoiy falsafiy fikrlar. Abbosiylar hukmronligi davrida ijtimoiy-iqtisodiy va tarixiy sharoit. Xalifaliddavlatchilik masalasi. Ilm-fan rivoji. Bog'doddha «Bayt ul hikma» («Donolar uyi») – «Ma'mun akademiyasi»ning tashkil qilinishi va uning ilm-fan rivojидagi roli. Markaziy Osiyolik olimlarning «Ma'mun akademiyasi»ning tashkil qilishdagi o'rni va ilm-fan rivojидagi roli. Abu YUsuf al-Kindiy (800-865) birinchi arab faylasufi. Al- Kindiy: hayoti va ilmiy merozi. Al- Kindiy – Arastu asarlarining sharhlovchisi. Falsafiy atamalar (terminologiya)ning ishlab chiqilishi, fanlar tasnifi va uning metodologik ahamiyati. Al-Kindiy gnoseologik ta'limotida sezgi va tafakkur masalasi, ularning o'zaro munosabati. Haqiqat to'g'risidagi ta'limoti. Abul Alo al-Maari (vaf. 1017 y) dunyoqarashi. Maarrinyning diniy skepsisidan hursifikrlilikka qarab borishi. Maarriy dunyoqarashida siyosiy va ahloqiy masalalar. Abu Bakr ar-Roziy buyuk eron olimi va mutafakkiri (865-925), uning hayoti va ilmiy merozi. Tabiiy-ilmiy qarashlari va uning dunyoqarash ahamiyati. Ar-Roziy – SHarqda atomistik ta'limotning asoschisi. Substansiya va aksdensiya, materiya va shakl munosabatlari haqidagi ta'limot. Gnoseologik ta'limot. «Illi xil xaqiqat»ga bo'lgan munosabat. Ar-Roziy dunyoqarashida inson va uning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni masalasi. Ar-Roziy ijtimoiy-falsafiy va ahloqiy qarashlariga o'rta asr mutafakkirlari va iloxiyotchilarining munosabati. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda markazlashgan mustaqil feodal davlatlarning vujudga kelishi: comoniyalar, qoraxoniyalar, g'aznaviyalar davlatining vujudga kelishi va ularning mintaqasi iqtisodiy va madaniy rivojидagi ahamiyati. SHarq Uyg'onish davri va uning xususiyatlari. Korazmda «Majlis ul-Ulamo» (Olimlar majlis – Ma'mun akademiyasi)ning tashkil etilishi va tabiiy-ilmiy ilmlarning rivoji. Muhammed ibn Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oni, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sinolar tabiiy-ilmiy qarashlarining dunyoqarashidagi ahamiyati. Markaziy Osiyoda mustaqil davlatlarning vujudga kelishida xalq harakatlarining o'rni. Abu Nasr Forobi (873-950 y.). Forobi ontologik qarashlarining g'oyaviy ildizlari. Forobi ontologik va kosmologik ta'limotida panteizm va neoplatonizm g'oyalari. Fanlar tasnifi. Bilishda sezgi va tafakkurning roli va munosabati haqida. Forobi mantiqiy qarashlarining metodologik ahamiyati. Forobi – o'rta asrda sotsiologik ta'limot asoschisi. Hukmronlik shakllari. Davlatning kelib chiqish sabablari. Orzudagi jamaoa va uning hukmronlik usuli. Inson hayotining mazmuni va baxt saodatga erishuv vositalari. Forobi dunyoqarashining kelgusidagi ijtimoiy fikr taraqqiyotiga ta'siri.

Beruniy - o'rta asrning qomusiy olimi. Beruniy tabiiy-ilmiy qarashlarining ilmiy va dunyoqarash ahamiyati. Beruniy fan tarixchisi. Beruniy ontologik qarashlarining dialektik mohiyati. Kosmologik va kosmogenik ta'limotida ilmiylik an'analari. Beruniy dunyoqarashida dialektika unsurlari. Ikki xil haqiqat masalasi. Beruniy sotsiologik qarashlari. Odamning kelib chiqish tarixi. Jamiat tarraqiyotida geografik muhitning ahamiyati haqida. Karmatlar harakatiga munosabat. Beruniy ahloqiy qarashlarining insonparvarlik mohiyati. Oila va nikoh masalasi. Abu Ali ibn Sino (980-1037)ning

yayoti va ilmiy merozi. Ibn Sino ontologik ta'limotida neoplatonik unsurlar. Ishroqiy (ilohiy nurlanish) falsafasi. Moddiy olam tuzilishi va rivoji haqidagi ta'limot va unda dialektika nurlarini. Kosmologik ta'limot. Borliqdagi sababiy bog'lanishlar haqida. Ibn Sino giuseolog qaraschlari. Maniq va uning bilishdagi o'mi masalasi. Fanlar tasnifi. Ibn Sino jamiyat va davlat haqida. Insoniyating jamiyatda tutgan o'mi xaqida. Ahloqiy qaraschlari. Ahloqiy qaraschlari. Manukatni boshqarishda iquisodiy insomparvarlik mohiyati. Ibn Simoning pedagogik qaraschlari. Man Sino hukmiflili. Abu siyosat va omillarning o'mi haqida. Dinga bo'lgan munosabati. Ibn Sino hukmiflili. Abu Abdulloh Xorazmiy (vat.997) va uning «Mafotax ul-ulum» asari. Fanlar tasnifi, uning metodologik ahamiyati. Xorazmiy falsafasini qaraschlarda periapatetik falsafasining yakuniy tarzda namoyon bo'lishi. Yusuf Xos. Hojioning dunyoqarashi. Uning «Quadag' u bilig» asarida insomning ijtimoiy mohiyati, jamiyat hayotidagi o'mi, ijtimoiy vazifasi kabi masalalar. Davlatchilik va davlatning boshqarishi masalari. Ahloqiy qaraschlari. Mahmud Qoshg' arni dunyoqarashi. Uning «Devonu lug'at at-turk» asarida xalqlar tomonidan yaratilgan ahloqiylik mezonlarining aks etishi. At-turk» - Marksazi Osiyo xalqlarining urf-oddalar, ijtimoiy-iquisodiy hayotining xususiyatlari haqidagi muhim manba.

IX-XII asrlarda Marksazi Osiyo va yaqin Sharq mamlikatlarida diniy imamlarivoji.

Buxoriy asari. «Saxixa»da axloqiy, ijtimoiy munosabatlar masalalari talquni. At-Tenniziyning ijtimoiy-taxloqiy qaraschlari. SHarangut ijtimoiy ray, qiyos kabi rationalistlik aqidalarning kengusidagi ijig or ilmiy-axloqiy qaraschlari. Motrudiy tomonidan islam aqidalarimiz mohiyatini real islamlihoychilining nazaryotchisi. Motrudiy tomonidan islam aqidalarimiz mohiyatini real hayotga tadbiq qilib talqin qilinishi. Matundiy qaraschlarning islam ilohniyotchilik turxidagi o'mi. Sutzimning islam dini qobig'ida diniy-falsafiy ta'limot sifatida vujuda kelishi. Sutzimning mazmuni, mohiyati, taraqqiyot bosqichlari. Sutzimning ijtimoiy va g'oyaray idizlari. Sufizm amaliyoti va nazariyoti. Sutzimning oqimlari. Tasavvutning ironiy ta'limoti. Kashf' va ilhom. Muroqab, mushobada va muhosa. Sufizm adabiyotida ramz (sunvolika)larning islab chiqilishi. Abu Xomid G'azzolly, Abduholiq G'ijduvoniy, Ahmad YAssavylarning merozi va tasavvufi ta'limotlari.

XII-XIV asrlarda Marksazi Osiyo falsafiy va ijtimoiy fikrlarning rivoyjolari

Ahmad YUg'raqiyning dunyoqarashi. «Hibat ul-haqiqiyoping Marksazi Osiyo ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixini o'reganuvchi asar ekanligi. Mahmud Qashg' arning falsafiy qaraschlari. CHaq'minyning fan tarixida turgan o'mi. Marksazi Osiyo XIII – XIV asrlarda yarmida ijtimoiy-siyosiy va tarixiy abrol. Mistik ta'limotarning kuchayishi. Marksazi Osiyo suzimning turli oqimlarning vujudga kelishi vataqilishi. YAssavizm oqimning vujudga kelishi. YAssavizm yukksak ahloqiy poklki va o'mi. Rumiy ta'limotida sufizm amaliyoti va nazariyasi munosabatları. Uning komil inson haqidagi ta'limoti. Rumiy dunyoqarashida dialetika elementlari, olamning birligi, ularning xal qilinishi yo'llari. Rumiy merozi va dunyoqarashining tarixiy ahamiyati. Naqshbandiylikning ijtimoiy hayotga, mehnatiga, dunyo noz-nec matlariiga, insonga, vatanga, xalqqa munosabati. Naqshbandizmida nazariya masalalari: olamning ilohiy birligi, tabiatning ilohiyligi. Naqshbandizmning XV-XVI asr mutafakkirleri

ta'limoti, dinge munosabati. Stellingning hayoti, ijidi va asardari. Stellingning «Tabiat falsafasi g'oyalarini» asarida yaratgan falsafiy konsepsiysi. Naturfalsafiy ta'limoti. Stelling dialektilasidi. Transcendental falsafasi Stellingning bijish nazariyasi. Ijtimoiy-siyosiy qaraschlari «San'at falsafasi», uning transcedental idealizm tizimining yakuniy qismi ekanligi. Stelling ta'limotining Gege'l falsafasiga Gege'l falsafiy sistemasining tuzilishi. Gege'l falsafasining premetti va vazifalari haqida Gege'l rux falsafasining asosiy xususiyatlari. Gege'l falsafasi tarixiga munosabati. Uning nazariya va metod o'rtasidagi aloqadorlikni tushunishi. Gege'l ijtimoiy va ma'naviy taraqiyot muammosi haqida. Gege'l dialectikasining rational mag'zi. Gege'l va neogezelchilar. Lyudvig Andreas Feyerbaxning dinga bo'lgan munosabati. Feyerbaxning Gege'ga bo'lgan munosabati. Uning bilish nazariyasi. Ijtimoiy-siyosiy qaraschlari. Yangi quaratashlarning evolyusiysi. Uning bilish nazariyasi. Ijtimoiy-siyosiy qaraschlari. XIX asr nemis falsafasining keyingi muhabbat duni xaqidagi ta'limoti. Ahloqiy qaraschlari. Davrarda falsafiy fikrlari rivoyjiga ta'siri.

XIX-XX asr Garb falsafasini rivoyji

XIX-XX asrda Garb Evropadagi ijtimoiy-siyosiy hayot, fan-teknika taraqqiyoti va ma'naviy madaniyatdagi o'zgarishlarning Garb falsafasida aks etishi. Neokantitsilikning ijtimoiy-tarixiy va g'oyaray-nazariy asosari. Asosiy oqimlari va xususiyatlari. Neokantitsilikning fiziologyg' yonalishi namoyandalarli – O.Libman, G.Gelngols, F.A.Lange. Neokantitsilikning matematik tabiiyotshunoslik xaqida. G.Kogenning «axloqiy sotsializm», P.Natorp «caniq fanlarning maniqi» haqida. Pozitivizmni vujudga kelishi va yo'nalishlari. Pozitivizmning asosiy g'oyalarli O.Kontung pozitivistlik falsafasi. Dunyo va bishlih xaqidagi pozitivistlik ta'limot. G.Spenserning qaraschlari. Ijtimoiy-sotsiologiy nazariysi. Evolyutsiya va uning qonuniyati xaqidagi ta'limot. Birinchchi pozitivizmning abhamiyati. Neopozitivizm falsafasining shakllanishi va rivoji. Falsafiy falsafalarning o'ziga xos tarza qo'yilishi. Mantiqiy tahlii falsafasi va verbalizav'iya masalasi. B.Rasseining (1872- 1970 yy.) diskripsiya haqidagi ta'limoti. Mantiqiy atomizm xaqidagi fikrlar. Matematik mantiq konsepsiysi. L.Vigenshteyn (1889-1951 yy.) mantiq xaqida. Y.Agora ilmiy-mantiqiy til yaratish masalasi. Vena to'garagning mantiqiy pozitivizmi. Kamap, F.Vaysman, G.Feygl, O.Neyrat, G.Man, V.Graft, F.Kaufman Vena to'garagi a zolartining tabiiy bilmalmaving mantiqiy tanlli haqida. Mantiqiy pozitivizm falsafasining rivoji va ahamiyati. Postpozitivizmda ijtimoiy rivoyjishmasalalari K.Popperning «Ochiq jamiyat va uning dushuhanlari» asari. K.Popper qaraschlari «o'chiq va yopiq jaxmiyat» tushunchalari. Uning tundquy uslubi. Qadimgi davr falsafasiga bo'lgan munosabati. Erkin fikr yuriish masalasi. Postpozitivizmda tarixning va inson hayotining mazmunsizligi masalasi.

Garbliy Europa mamlikatlarida irrationallizm

Arthur Shopenauer (1788-1860 yy.) irrationallizm oqimi namoyandasi. Dunyo tasavvur sifatida Dunyo iroda sifatida. Axloqiy pessimizmi. Buddizmga munosabati. Estetik qaraschlari. San'at bu irodanining namoyon bo'lishi. Ijtimoiy-siyosiy fikrlari. SHopenauer falsafasining «hayot falsafasi»ga ta'siri. Fridrix Niisse «Hayot falsafasining vujudga kelishi. Niisse falsafasida «Hayot» tushshusasi. Konil inson haqidagi ta'limot. Hokimiyaga intilish – insomiyat tarixini harakaga keltniuchi kuch. F.Nitssie etikasi. «Abadiy qayrishi» to'g'risidagi afsona. Nitschschelarning keyingi taqdiri. «Hayot falsafasining fransuzcha talqini. A.Bergeson falsafasida inson muammosi. Instinkt va intellekt, «intellectual inuitisivi» xaqidagi ta'limot. A.Bergesonning hayotiy tarix falsafasi, ochiq jamiyat xaqidagi qaraschlari. Osvald Stippler (1880-1936 yy.) hayoti, faoliyati. Tarix falsafasi. Tarix kechunmalar

majmusa sıfatida. Tarihində davriyili. Silsüllərinin tarixi taraqquyotını inkor etdi. Tarix yepiq sistema tarzında təsvifləndi. Sovet keklegəminin (1813-1855 yy.) xristianlıq rühdəgi ekzistensialistik fəlsəfəsi. İnsan məməmosi SILXUSTING uch tipliyi haqqı fikrləri testek. atəziyyət diniyyəti) Psixonanalitik ehtimamın vujudə kələbi. Z.Freydindən (1856-1939 yy.) ijmomyır — fəlsəfi qarashları Z.Freyd insəning hərbiy tabiatı xəqida. "Edip kompleks" va İhido təşvüchçuları. Z.Freydindən dinge münasibəti. Fromming (1900-1980 yy.) ijmomyır-fəlsəfi qarashları. Muhabbat fəlsəfəsi haqida. İjtimoiy psixologiyası. K.V.Ungung inson haqqı — qarashları va Z.Freyd qarashdan farqı. Psixik enerjiya haqida. Psixolojik tiplər.

Pragmatizm Pragmatizm ijmomyır-tarixi, nazaryi-şəhəriyə asosları. Amerika pragmatizminin vətəni Charlz Pirs (1839-1914 yy.) — pragmatizm asosçusu. Böyük nazaryisinda «shubxa — ishəndə» təlimi. E-həqiqəti müstəkhəbət usulərlərin. Haqqıqat konsepsiysi. Pirs tamoyilları. Ülyəm Diems (1842-1910 yy.) pragmatizmi. Falsafiy temperamentlər xəqidəyi təlimət. Pragmatizm bədəni münasibətləri hal qılışdır usluvi sıfatda. Bilişdə «cənəbaning» va irodanıq adamlıquning o'ziga xos telqini.

Ekzistensializm Ekzistensializm rühiyə, fəlsəfiyə asosları. M.Xaydeger (1889-1955 yy.) ekzistensializmi. K.Y.Aspersing ekzistensialistik qarashları. Mavjudlik va ekzistensiya. Cəfərəvariy vəziyyəti: ulamıng turaltı. Tərk fəlsəfəsi «Sülfə» xəqidəgi fikrləri. Dingga bölgən münasibət. Nəmisi ekzistensializminin o'ziga xos tormları. boshqa qoymılğala ta'siri, xozirdəgi əhamiyətli. Fransızda ekzistensializminin vujudəga rivojı, uning nazaryi manbaları. J.P.Sart: Fransız filozof, ekzistensialistik filozof. «Börlüq o'zidə»-va xo'zi uchun börlüq, təşvüchçuları. Börlüq va bo'sılıq. A.Kamu fəlsəfiy qarashlarının evolusiyası. Insənin tabiadından va insəning bəşiqə təsənnürdən bisporalılığı masalası. Hayot mənzuni, absurdlik. Ümmünnisəniyat qadriyyatlanıng A.Kamu təqəddüm salohiyət masalasını örmə cəallashi. Dingə münasibəti. Germanemirxanıq əvəzliyə asosları. Germenemirxanıq usuluning möbəbiyi. Falsafa məzmununu anglatı. Germenemirxanıq təliməti. G.Gadamerinən germenemirxanıq xəqidəgi qarashları. Germenemirxanıq bilishlərinin o'ziga xosligi. Təşvüchçüldən ilgari anglash. Təşvüchçüldən oldıngı fikr masalası. Germenemirxanıq dörrə təşvüchçüldən.

FOYDALANILADIGANDARSILIKLAR VAO'DUVOLVODLANMALAR RO'YXATI

I. Rasmî hujjatlar va mənbələr

1. O'zbekiston Respublikasınıñ umada riwayatiññish hövzəsi fərzaqlar strategriyasi. T., 2017.
2. O'zbekiston Respublikası Prezidenti Sıkkavat Mirzayevning Chly Majlisiga münasibətneməsi T., 2017.
3. Yostaların ordı dövlət siyaseti təq'esidə O'zbekiston Respublikasının Qomum. "Xalq so'n", 2016-yıl 15 sentyabr
4. Mirzayev SH.M. "Frəqən və farovun demokratik O'zbekiston davlatının bənzəkləti barpo etməz" T., "O'zbekiston", 2016.
5. Mirzayev SH.M. "Qomum uestuvorlığı və inson manfaatlarının təminləşdirilən təmədijliyət vətənələq farovonlığının garovi" T., "O'zbekiston", 2017.
6. Mirzayev SH.M. "Bünyük kələjəmizni mard və olğışməz təqimiz belən quramız" T., "O'zbekiston", 2017.
7. Karimov I.A. Sobranie trudov t.1-19 - Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2011.
- II. Darslıklar və o'quv qurğuları:
1. Yo'ldoshev S.A. va boshqalar. Qadimgi va Orta asr Garbiy Evropa falsafesi. - Toshkent: Sharq, 2003.
2. Yo'ldoshev S.A. va boshqalar. Yangi va eng yangi davr Garbiy Evropa falsafesi. - Toshkent: Sharq, 2002.
3. Falsafa. Darslık. - T., 2006
4. Osnovni filosofi. (podred. M. Axmedovoy). - T., 2004
5. O'zbekiston falsafəsi tarixi. 1-jild. - T.: O'ZMU, 2013
6. Yo'ldoshev S., Usmonov M., Karimov R. Qadimgi dunyo va Orta asr Garbiy Evropa falsafəsi. T., Sharq, 2003 yy.
7. Yo'ldoshev S., Ro'zmətova G., Qobulnayoza G. va boshqalar. Yangi va eng yangi davr Garbiy Evropa falsafəsi. - Toshkent, Sharq, 2002.
8. Karimov S., Sharq ijmomyır təsakkuri tarixidən. T., O'zbekiston faylasufları mülkiyəti. 2016.
9. Skibekk G., Gile N. Falsafa tarixi. - Toshkent, Sharq, 2002.
10. Garbiy falsafəsi. - Toshkent, Sharq, 2004.
11. Jaxon falsafəsi. - Toshkent, Falsafa va poquq, 2004.
12. Sharq falsafəsi. - Toshkent, Sharq, 2006.
13. Qiyomiddin Nazarov. - O'zbek falsafəsi. O'zbekiston təyassufçuları mülkiyəti jamiyyəti. Toshkent, 2013.
14. Nazarov Q. Falsafa asosları. O'zbekiston təyassufçuları mülkiyəti jamiyyəti. 2012.
15. Garbiy falsafəsi. - T., "Sharq", 2004.
16. O'zbekistonda ijmomyır-falsafə fikrləri tarixidən. T., 1995 yy.
17. Büyuk sümətar, allomalar. T., 1995.
18. İstoriya filosofii. - M.: 1998.

III. Qoşşiməcta adabiyotlar:

1. Asmus V.F. Antichnaya filosofiya. - M., 1976.
2. Vindelband V. İstoriya filosofii. - Kiev, 1997.
3. Skarbek G., Güle N. Falsafa tarixi. - Toshkent, Sharq, 2002.
4. Jalon falsafəsi. - Toshkent, Sharq, 2004.
5. Zolov A.F. Zapadnaya filosofiya XX yevka. - M., 2001.
6. Falsafa Qomustuq lug'at. - Toshkent, 2004.
7. Xrestomatiya po iskousstvu filosofii. V.Mch. - M., 1991.
8. Sharq təhsiləsi. - Toshkent, 2006.

9. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan lavxalar. -Toshkent: Fan, 1995.
10. G'arb falsafasi. - Toshkent: SHarq, 2004.
11. Azimov Q. Islom va xoziygi zamon. -Toshkent, 1991.
12. Aliqulov Haydar. Falsafiy metos va ma naviy-axloqiy fikr rivoji. -Toshkent, 2009.
13. Amir Temur. Tuzuklar. -Toshkent, 1993.
14. Ahmedov B. Amir Temur. -Toshkent, 1996.
15. Alalomalar sarvari (Mirzo Ulug'bek tavralladuning 600 yilligiga bag'ishlanganiniy-nazariy konferensiya ma razvazari to plami). -Toshkent, 1990.
16. Vamberi X. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi. -Toshkent, 1995.
17. Junaboev V. O'zbekistonda Falsafiy va axloqiy fikrlar taraqqiyoti tarixidan. -Toshkent, 1997.
18. Istorija filosofii. Dlya studentov VUZov. -Rostov na Donu, 1998.
19. Haqqulov I. Tasavvuf va shariat. -Toshkent, 1991.
20. Iskandarov B. Tasavvuf falsafasi. -Toshkent, 1995.
21. Yo'ldoshev S.A. Antik falsafa. -Toshkent, 1999.
22. Kornilov N. Timsolilar timсоли. -Toshkent, 1991.
23. Kuznetsov V.N., Mecrovs V.V., Gulyazov A.YA. Zapadnoevropeyskaya filosofiya XVIII veka [M.: Vissenschaftsverlag, 1989].
24. Kant I. Kritika chislogo razuma. -Rostov-na-Donu: Feniks, 1998.
25. Madajeva SH. Milliy mentalitet va demokratik tafakkur. -Toshkent, 2008.
26. Mominov I. M. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'min va roli. - Toshkent, 1993.
27. Mir filosofi. V 2-x tomakh. -M., 1989.
28. Mark Avrelity. Razmisljeniya-L., 1985.
29. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. -T., 1994.
30. Kamyu A. Buntuyunuy chelovek. - M.: 1992.
31. Rassel B. Mudrost Zapada. M. 1998.
32. Safr J.P. Filosofiske pesni. - M.: 1997.
33. YAspers K. Vsemirnaya istoriya filosofii. - M.: 1996.
34. YUng K. Psichologicheskie tipy. - M.: 1999.
35. Fromm E. Inet ili bitt. - M.: 1990.
36. Nitsche F. Sochineniya v dvukh tomakh. - M.: Muksl, 1990.
37. Spengler O. Zakat Evropya. - M.: Muksl, 1993.
38. Shopenauer A. Aforizmii jiveyskoy mudiosti. - M.: Interbuch, 1990.
39. Yo'ldoshev S. Antik falsafa. T. 1999.
40. Zotov A.F. Melvil YU.K. Burjuaznaya filosofiya sredinii XIX - nachala XX veka. -M.: Vissenschaftsverlag, 1988.
41. Zotov A.F. Sovremennaya Zapadnaya filosofiya - M.: Vissenschaftsverlag, 2000.
42. Karimov S. SHarq ijtimoiy tafakkurining ilk imbanbari. T., "Navro'z", 2017.
43. Karimov S., O'r佐ozov SH., Samatov X. -"Avesto". SHarq ijtimoiy fikrlari manbai. T., "Navro'z", 2016.
44. Mo'minov I.M. O'zbekiston ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixidan.-T.: Fan, 1994.
45. Nijnikov E.M Istorija filosofii. - M.,2005.
46. Falsafa. Qomustiy lug'at. T. 2004.
47. CHamatov A.A. Filosofiya drevnego mira i srednih vekov. M., 1984.
48. Rassel B. Mudrost Zapada. M. 1998.
49. Krestomatiya po istorii filosofii. V 3-x kn. M. 1997.
50. Per Ado. CHTO takoe antichnaya filosofiya.-M. 1999.
51. SHermuxamedov S. Falsafa va ijtimoiy taraqqiyot. -T: Fan 2005.
52. SHermuxamedov S. Inson falsafasi. -T: Fan.2007.
53. Dunyoviylik falsafasi. -T:2008.
54. Karimov I., Rustamova M. Falsafa fani tarixi va nazariyasi. -T:2007.
55. Tog'ayev SH. Milliy g'oyaning davlat va jamiat qurilishiga doiri mazmunini yoritish masalasi. O'quv uslubiy qo'llamma-. T.,2008.
56. Nosirov R.N., Sirojiddinov SH.S., Ziyautdinova X.A. O'rta Osiyolik alalomalarining falsafiy qarashlari. -T:2007.
57. Tohir Karim. Milliy tafakkur tarixidan. -T:2004.
58. Alekseev P.V. Istorija filosofii. -M.: Prospekt, 2006.
59. Filosofskiy ensiklopedicheskij slovar. -M.:Infra-M, 2006.
60. Reale D., Antiseri D. Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashix dney. TT 1-4.- M.:Proekt, 1998-2005.
61. Illarionov S.V. Lekcii po istorii filosofii. -M.:2005.
62. A.V. Malashenko. Mesto i rol islamu v politicheskem ustroystve sovremennoy Livii.-v kn: Islam i problemu natsionalizma v stranakh
63. Blijnogo i Srednego Vostoka. M. 1986.
64. Z.I. Levin Islam i natsionalizm v stranakh zarubejnogo Vostoka. 1988.
65. Zarubejnyi Vostok: osobennosti ideologii i politiki. T. 1985.
66. Aliev R.YA. Islam v konsepsiyyakh «natsional'nogo sotsializma» Bak 1986.
67. A.A. Ignatenko Khalifa bez xalifata M. 1988.
68. Islam v sovremennoy politike stran Vostoka M. 1986.
69. Kasymkhodjaev f. Borba idey v sovremennoy egipetskoy literature. T. 1983.
70. Litman A.D. Sovremennaya indijskaya filosofiya. -M.: Muksl, 1985.
71. Polonskaya L. R. Vafa A.X. Vostok: idei i ideologii M. 1982.
- Internet resurslari:**
1. www.zivonet.uz
  2. www.philosopiy.ru
  3. <http://www.intencia.ru>
  4. <http://www.anthropology.ru>
  5. <http://www.ido.mdu.ru>
  6. <http://www.filosofia.ru>
  7. <http://www.falsafa.dz.uz>
  8. <http://www.phenomen.ru>
  9. <http://www.lib.ru/filosof>
  10. <http://www.filam.ru/sait/phe>
  11. <http://www.mgimo.ru/fileserver>
  12. <http://www.pacademy.edu.b>

**BUXORO DAVLAT UNIVERSITETINING TAYANCH
DOKTORANTURA IXTISOSLIKLARIGA KIRISH SINOVLARI
UCHUN MAXSUS FANLARDAN DA'VOGARLARNING
BILIMLARINI BAHOLASH MEZONI**

Sinov topshirish shakli	YOzma
Ajratilgan vaqt	120 daqiqa
Savollar soni	5
Har bir savol uchun belgilangan ball	20
Maksimal ball	100
O'tish bali	55